

L'educació del civisme. De la retòrica dels valors a la bona organització

Salvador Cardús i Ros

Conferència publicada a *Diàlegs Interiors 1*, pel Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya (2006)

Abans d'entrar pròpiament en la qüestió que ens ocupa, que és l'educació del civisme —de la qual, naturalment, no podré tractar tots els aspectes en aquests trenta-cinc minuts de què dispenso—, el que faré de manera realment molt sintètica i gairebé sense poder-ho justificar, és explicar des de quina perspectiva parlaré de la qüestió del civisme. És a dir, quin és el punt de vista de la meua intervenció i de quina legitimitat dispenso que sostenir els meus arguments.

I vull precisar tres coses. Primera, que en la meua feina d'anàlisi del que és la realitat social, el que és fonamental és l'esforç de comprensió de la realitat, i no pas el judici d'aquesta realitat. Els clàssics deien que judici i comprensió són dos processos contraposats. Qui jutja la realitat, no necessita comprendre-la, perquè ja en té el judici fet —ja sap si és bona o si és dolenta; per tant, no cal cap disposició comprensiva. En canvi, qui fa l'esforç de comprensió de la realitat es troba sovint amb la dificultat de poder-la jutjar. És a dir, quan un és capaç de posar-se a la pell del que té al davant, s'adona immediatament que les possibilitats de fer un judici moral d'aquella persona es comencen a complicar. A vegades, és cert, la comprensió frena la presa de decisions. I, generalment, la gent que pren decisions és cert que ho fa sense pensar gaire el que decideix: és a dir, pren riscos. En canvi, la gent que ens dediquem al meu ofici, donem moltes voltes a tot el que veiem. (Déu nos en guard que de nosaltres depengués un departament d'Interior!). En aquest cas, veuran que quan parlo de civisme, ho faig menys des d'una posició, diríem, avaluativa, que des d'una perspectiva comprensiva. El primer treball de recerca que vaig fer amb el professor Joan Estruch, ja fa molts anys, , va ser un estudi sobre el suïcidi. Vam fer el treball de camp a Menorca i per mi va suposar la primera experiència directa d'això que els dic, que el suïcidi és un comportament sobre el qual és molt fàcil fer un judici moral —saber si és bo o si és dolent, discutir si els suïcides són valents o covards—, però quan s'entra en l'anàlisi cas per cas, no d'una manera global i abstracta, sinó cas per cas del que és una conducta

suïcida, quan es coneix la realitat d'aquell cas concret, la veritat és que la possibilitat de judici moral es comença a esvair i, al final, ja no saps exactament, com jutjar. És a dir, no saps, si et trobessis en les mateixes circumstàncies, què faries.

La segona qüestió que els he de confessar és que sóc al·lèrgic, intel·lectualment parlant, a les visions catastrofistes, d'altra banda molt pròpies del meu gremi. La gent del meu gremi, els sociòlegs, vivim dels problemes dels altres (de fet, molta gent vivim dels problemes que tenen els altres, oi?). I a vegades dóna la impressió que exagerem els problemes per assegurar-nos el futur professional; és a dir, com més dramàtica descrivim la situació, és més segur que tothom necessitarà la nostra assistència professional. I això ens porta a una mena d'espiral als sociòlegs, però també als periodistes i a tota mena d'agents socials, en què sembla que si hi ha indicatiu que un fenomen es pot interpretar en clau catastrofista, ben negativa, aquesta és la que ens donarà més rendiment professional a l'hora d'escriure. El catastrofisme ven més i sobretot, si n'ets especialista, et situa en una posició socialment més reconeguda.

Però jo sóc contrari al catastrofisme sistemàtic. Pensant en particular sobre la qüestió del civisme, els he de dir que jo sóc dels que creu que sí, que és una qüestió sobre la qual hem de reflexionar, que hi ha molta feina a fer. I crec que, pel que els diré després, ens calen canvis d'actitud i de perspectiva profunds a l'hora d'encarar els problemes d'incivisme. Però també crec que no n'hem de fer un drama perquè, afortunadament, vivim en una part del món on es viu amb una notable tranquil·litat. És a dir, que "encara" no vivim en una situació de drama, i que no sé si arribarà mai. Per una banda, no estem tan malament com en altres països. Però, a més, a ciutats amb grans problemes de civisme, com New York mateix, han estat capaços de canviar la situació i restaurar un marc de civisme acceptable. En molts sentits, vivim en una situació extraordinàriament equilibrada des del punt de vista del progrés i la modernitat, tenim la capacitat per viure bé i en un marc de sociabilitat més que raonable. Per tant, tenim problemes de civisme, però alerta a fer catastrofisme innecessari, perquè el catastrofisme impedeix precisament una comprensió adequada de la realitat, i en definitiva, a posar remei als problemes.

Potser el que ara llegiré allargarà aquesta exposició inicial, però no em sé estar de fer-ho, i s'ho poden prendre amb sentit d'humor o simplement com jo ho faig: seriosament. La primera frase que els llegiré diu: «Abans sí que es vivia segons les regles de la templança i la gent anava a dormir i es llevava d'hora; no com ara. Ara, la gent jove beuen, han adoptat maneres de viure molt

descuidades, només es preocupen de divertir-se, se'n van a dormir tard, es lleven a qualsevol hora... És que estem degenerant.»

I l'altra frase és la següent: «Ara, als nostres joves els agrada viure bé, són mal educats, menystenen l'autoritat, són poc respectuosos amb els seus superiors, prefereixen la conversa banal a fer esport. Els joves són ara els tirans i no els que col·laboren a casa. No saluden quan algú entra a casa, no respecten els pares, conversen entre ells quan estan en companyia, devoren el menjar, tiranitzen els seus mestres.»

Doncs bé, aquestes dues sentències de “tanta actualitat” i que podrien haver estat dites avui en una tertúlia radiofònica i ningú se n'hauria estranyat, són, la primera, d'un xinès, uns mil anys abans de Crist, i la segona, és del segle IV abans de Crist, i és un pensament de Sòcrates. Ja sé que el fet de dir que això ha passat sempre no consola ningú. Però ens serveis per no fer lectures de l'actualitat amb una perspectiva tan curta que realment ens acabi semblant que el que ens passa a nosaltres no ha passat mai o que és una particularitat del nostre temps. Tot i que és veritat que, en el nostre temps, aquests problemes es plantegen d'una manera específica que demana respostes diferents a les d'altres èpoques.

Com que en col·lecciono més, de frases d'aquestes, ens podríem passar el vespre citant altres textos que encara els sorprendrien més, però no em vull allargar en aquesta qüestió. Simplement, repeteixo, no vull fer catastrofisme, milito en l'anticatastrofisme, cosa que no m'impedeix observar la realitat amb tota la cruesa que faci falta.

I per acabar aquesta llarga introducció, perquè coneguim la perspectiva des de la qual parlo, els he de dir que amb els temes que em proposen de tractar, m'hi barallo. Vull dir que no accepto fàcilment els problemes tal com es formulen de manera habitual. La meva idea és que molts problemes no tenen solució perquè no són problema, o si es vol, perquè estan mal formulats. Especialment en el camp de l'educació tenim el costum de plantejar problemes d'aquests que estan mal plantejats, és a dir, són el resultat d'una perspectiva equivocada. I és clar, si el problema es planteja malament, si la diagnosi és equivocada, la solució, no cal dir que no porta enlloc. La sensació de impotència que sovint viu el món de l'educació, en aquests moments, crec que té a veure amb el fet que ens equivoquem no només en les solucions, sinó en els problemes, en la diagnosi.

A mi m'agrada seguir aquella principi d'Einstein que deia que «només és un problema allò que té solució. I que si un problema no té solució, és que està mal plantejat». En la vida social hi ha moltes circumstàncies en què el sentit

comú ens hauria de fer veure que hi ha dificultats que formen part de les nostres limitacions organitzatives socials, i que no sempre són “problemes” que s’han de solucionar, sinó probablement que són dificultats amb les que cal aprendre a viure. No es pot voler les escoles pacífiques –potser, més aviat, espantades- de fa cinquanta anys en una societat avançada i canviant com la que tenim ara. I qui vulgui una escola com la d’abans, que sàpiga que només la trobarà en un país subdesenvolupat.

No vull dir que ens haguem de resignar a tot, només estic dient que, des d’un punt de vista sociològic, cal reflexionar sobre com enfoquem les qüestions que discutim per saber-les plantejar amb la màxima racionalitat analítica. És a dir, entenent com és el món en què vivim i què és el que és raonable de demanar a una societat complexa com la nostra. I, és clar, cal saber quin és el preu que paguem per viure en una societat que progressa, que és diversa, que és oberta...: tot això que ens feia tanta il·lusió, té uns costos. Si algú es pensava que viure en una societat democràtica, oberta, que progressa, que és rica i que és benestant és gratis, s’equivocava. La major part de problemes educatius que tenim ara mateix són problemes derivats precisament del fet que “anem bé”. Parlo de l’anar bé des del punt de vista econòmic, però també de les millores que el mateix procés educatiu ha portat, que són millores que ens compliquen la vida. Així, educar en la diversitat és fantàstic des del punt de vista ideològic, però al mestre se li complica la vida. L’homogeneïtat social és més fàcil de domesticar que no pas voler educar la diversitat. Però tots estem encantats de viure en una societat que respecti la diversitat. Per tant, quan ara tracti de l’educació del civisme, entenguin que faré aquest mateix exercici d’intentar barallar-me, potser forçant una mica les coses, amb la manera més corrent de parlar-ne .

L’error d’encarar el civisme amb moralismes fàcils

Quin és, per a mi, l’error fonamental en la manera com actualment es formulen els problemes educatius en general i el del civisme en particular, i que és de què tracto en el meu darrer llibre, *Ben educats* (La Campana, 2004)? Doncs, per a mi, l’error és el que en podríem dir l’excés de moralisme. És a dir, tinc la impressió que la mateixa impotència educativa, la impotència que constatem en la capacitat educadora d’una societat complicada com la nostra, ens ha portat cap a un discurs que, des del meu punt de vista, posa l’accent gairebé en exclusiva en les qüestions d’ordre moral i no en les qüestions d’organització pràctica. És a dir, que l’exageració del paper dels valors en l’educació, des del meu punt de vista, és el resultat d’aquesta fugida retòrica cap a la necessitat o les dificultats d’educar i d’educar el civisme.

En primer lloc, analitzem perquè la perspectiva moralista és equivocada. Es podrien donar molts arguments, però em limitaré a dos de principals. En primer lloc, jo crec que no es pot parlar de crisi de valors. Una societat sense “valors” és inimaginable. Tot al contrari: la complexitat actual ha posat a punt uns sistemes de cohesió social extremadament complexos i eficaços. En un cert sentit, es pot dir el contrari i tot: mai no hi havia hagut una societat que de manera tan àmplia compartís tant uns valors comuns. Una altra cosa és que quan es parla de crisi de valors, hom es refereixi a la crisi d'uns determinats valors o a la pèrdua de la seva hegemonia. Però això és una qüestió de conflicte de poders socials, o de models de societat, no de crisi general de valors. Una societat oberta, plural i en transformació ràpida, accelerada, és una societat amb valors en transformació. És a dir una societat en què és molt difícil de determinar, d'una manera clara i concisa, un sistema de valors compartit per tothom. Però, com deia, hi ha mecanismes complexos que, de manera “invisible”, els transmeten, mantenen i transformen. Un dels més eficaços és la publicitat, per exemple, la dimensió moral dels missatges de la qual són, d'altra banda, ben explícits. Ara bé, és cert que ningú no té l'autoritat moral per imposar als altres una mena de llista de menú de valors abstractes. Tothom pot predicar els valors que vulgui, mirar de convèncer al del costat... Tanmateix, el fet de viure en una societat oberta amb una constant revisió dels valors hegemònics no hauria de ser un obstacle, des del meu punt de vista, per desenvolupar una capacitat per conviure de manera cívica i ser capaços de compartir els espais públics, de compartir el que és el món de l'organització social, de l'organització política, dels serveis de què disposem, etc.

Per tant, podríem dir que la suposada “crisi de valors” no és el problema. Perquè si el problema fos la “crisi de valors” —és a dir, el sistema complex de lleialtats socials propi d'una societat oberta— i el que ens proposéssim fos superar la crisi de valors amb el retorn a un model coherent i comú de valors, no només els he d'advertir que és un projecte impossible, sinó que jo mateix abandonaria el vaixell immediatament. La complexitat del nou sistema de lleialtats socials, a més, no és un problema dels catalans, ni és un problema dels espanyols, ni és un problema dels europeus: és un problema de tot el món modern occidental. I no veig que hi hagi cap perspectiva que, en les properes dècades, es resolgui la qüestió de la suposada “crisi de valors”. I entretant, bé hem d'anar convivint amb aquestes formes de vida que difícilment tornaran enrere. Ja els ho deia abans, si algú no vol això que equivocadament hem convingut en anomenar “crisi de valors”, que se'n vagi a un país del tercer món, governat per un bon dictador i un bisbe dels d'abans —que més o menys són com els d'ara— (*Rialles.*), on hi trobarà discurs moral i polític homogeni i, efectivament, trobarà nens que encara diuen de vostè als seus pares i que estan disposats, des de molt petits, a anar a catequesi i a anar a missa cada

diumenge. Això es pot trobar. Ara, això demana unes determinades condicions socials que no són les nostres.

Hi ha un segon argument que mostra, per a mi, l'error del plantejament moralista. Es podria resumir en la sentència del filòsof escocès, David Hume: «Del que creiem, no en podem deduir com hem d'actuar». Vull dir que, suposant que ens poséssim d'acord en els valors fonamentals que ha de tenir la nostra societat, jo els puc assegurar que no hauríem resolt res. Tampoc no és possible —ni desitjable, segons el meu parer— però suposant que ens poséssim d'acord en un sistema de valors, no hauríem resolt res, perquè un cop estiguéssim d'acord en quins són els valors fonamentals, no ho estaríem en la manera de traduir-los en una pràctica concreta. Posem el cas d'algun d'aquests valors fonamentals que sembla que tots podem compartir: diguem la “solidaritat”. Mentre ens mantinguem en aquest pla retòric, tots conformes; però, si hem de concretar con traduir-ho amb fets, no ens posarem d'acord. No vull fer política —i menys aquí—, però, per dir-ho així, no per a tothom la solidaritat és solidaritat... Per exemple, allò que per a alguns és espoli fiscal, per a d'altres és solidaritat comunitària.

Però, si em deixen anar per aquesta via dels exemples, els confessaré una cosa, i em penso que gairebé en tinc l'obligació, avui que tinc la consellera aquí a la meva esquerra. Jo, gairebé a totes les conferències que faig a les escoles, cito la consellera Tura. Precisament quan parlo d'aquestes qüestions, la cito a ella, i dic: «Mireu, probablement un dels valors sobre els quals en aquests moments hi ha més pressió sobre l'opinió pública i, per tant, sobre els quals més gent està disposada a estar d'acord que realment és un valor necessari per a la nostra societat, és la tolerància. Es diu: hem de ser una societat tolerant, hem d'educar per a la tolerància.» Sobre la tolerància em veuria amb cor de parlar una hora per demostrar-los que això és una història sobre la qual s'hauria de discutir molt. Però, sigui com sigui, quan poso aquest exemple, recordo a l'audiència: «Però jo bé vaig sentir dir a la consellera Tura que per als que condueixen borratxos, calia aplicar “tolerància zero”», que és una manera educada de dir que s'ha de ser intolerant. I, efectivament, se n'ha de ser, d'intolerant. De manera que si m'aturés un mosso d'esquadra, suposant que hagués begut, no li podria pas dir: «Home, vostè, que no l'han educat en la tolerància? Per què no em deixa passar aquest registre? Que no li han explicat que hem de ser tolerants? ». I és que, què volem dir quan afirmem que la tolerància és un valor? Només ens posem d'acord en determinades paraules, simplement perquè no hi pensem, perquè funcionen com a estereotips, com a consignes. Però la tolerància no és un valor; el que pot ser valuós és la cosa tolerada. Però hi ha coses que s'han de tolerar i hi ha coses que no es poden tolerar. I un bon educador és una persona que no tolera determinades coses.

No és veritat que la tolerància, en general, sigui un valor; només ho és si no en parlem en concret.

En fi, quan hom veu que, tot i compartint no ja valors abstractes, sinó fins i tot la mateixa organització, el mateix ideari, la mateixa tradició cultural llarga, com pot ser la del catolicisme, i en canvi es poden donar lloc a perspectives tan diferents com l'antic cardenal de Barcelona i el bisbe Casaldàliga, es pot comprovar com la retòrica dels valors morals no resolt els problemes d'acord social. Insisteixo en el fet que, per a mi, la via retòrica de l'educació dels valors, en general, em sembla que és un camí que a l'únic que portaria és a la frustració. L'esforç serà inútil per a la resolució de la mena de problemes que planteja l'incivisme. Si algú pensa que, perquè a les escoles s'educa per a la pau, tindrem ciutadans més pacífics, a més de perdre el temps, es fa il·lusions vanes i tindrà un disgust. Perquè l'educació per a la pau no fa gent pacífica, fa gent que aguanta el rotllo de la pau perquè no hi ha matemàtiques, però que quan surt al carrer és capaç d'estar en el mateix lloc on era abans del discurs sobre la pau. Sóc una mica dur en l'expressió de l'argument, perquè el temps és breu. Amb més temps, podria ser més matisat, però la conclusió seria la mateixa.

En definitiva, i per acabar amb allò que no hauria de ser la reflexió sobre el civisme, resumiré dient que aquest discurs del civisme, portat cap al terreny dels valors —malgrat les bones intencions— sempre acaba amb la temptació de l'adoctrinament. Hom imagina estratègies en què sembla que si aconseguíssim adoctrinar —“inculcar” valors, s'arriba a dir— convenceríem els nostres joves, posem per cas, a ser tolerants, solidaris o pacífics. Però, històricament ha quedat demostrat que ni l'escola ni la família reïxen quan es proposen adoctrinar. Va fracassar l'adoctrinament de l'escola de quan nosaltres érem petits, i van fracassar els pares que adoctrinaven. Perquè l'adoctrinament només funciona quan hi han les condicions socials que fan possible aquells valors. És a dir, si la doctrina va a favor del corrent dels temps, sembla que tingui èxit; però si nosaltres defensem una doctrina, uns principis abstractes en contra del que és la mateixa lògica social, no en tinguin cap dubte, la lògica social és potentíssima, i el discurs retòric passa per ser una cosa angelical al marge del que és la nostra vida de cada dia. I finalment, en això sí que sóc marxista, crec que Marx tenia tota la raó del món quan en el prefaci a la *Contribució a la crítica de l'economia política* afirmava que no era la consciència la que determinava la condició social, sinó el contrari, que era el nostre ésser social era el que determinava la consciència. És a dir, que no som allò que pensem, sinó que pensem allò que som. Són les nostres condicions de vida les que fan que pensem d'una determinada manera, però no és que nosaltres, perquè pensem d'una determinada manera, fem les coses en

conseqüència. Potser és una visió determinista i que pot semblar pessimista, però és molt pròpia de sociòleg. I ja els ho he advertit, avui parla un sociòleg.

Criteris eficaços per a un societat més cívica

L'educació del civisme, he sostingut, no ha de ser fonamentalment un adoctrinament, una educació de valors en sentit abstracte. Des del meu punt de vista, gairebé em sap greu dir-ho perquè sembla una obvietat, l'educació és fonamentalment una qüestió d'hàbits, d'estils de vida, de rutines. No s'educa fent sermons; s'educa entrenant en uns determinats estils de vida, en maneres de fer. Els pares ens han educat amb unes maneres de fer que es transmeten i són molt més potents que tots els discursos teòrics i tots els sermonets que ens puguin haver fet. Generalment, els pares fracassen a l'hora de fer sermons, i els mestres fracassen, i els capellans fracassen a l'hora de fer sermons, i els polítics fracassen a l'hora de fer sermons, i només són eficaços quan són capaços de canviar els comportaments, i no tant les maneres de pensar. O, si es vol, quan amb les maneres de fer, canvien les maneres de pensar. I això no té a veure amb una retòrica, sinó amb altres coses. Amb què? Amb el que jo els dic al títol de la conferència —que amb això no els he enganyat—: amb formes d'organització. El que hem de canviar són les formes d'organització per donar resposta als dèficits educatius, si volen, al dèficit de civisme. Però no és amb discurs moralista que canviarem els comportaments, sinó modificant les formes d'organització.

No els he d'explicar res a vostès, perquè ho saben de sobres, em sembla; jo diria que més bé que jo. Però vostès saben que les campanyes publicitàries en contra dels accidents de trànsit pràcticament no serveixen de res. No són les que han fet baixar els accidents en aquest país; són altres coses les que fan baixar els accidents. Però, per què? Perquè una campanya en contra dels accidents que apel·la a la consciència —a vegades al sentiment, però el sentiment no es deixa interpel·lar si no hi ha afegida la consciència—, només afecta precisament aquells que ja en tenen, de consciència; però als que no en tenen, aquell anunci no els diu res. És com els sabons de rentar roba per als que no renten roba. Als homes que no renten, que per desgràcia encara són massa, un sabó de detergent no els diu res, gairebé no entenen ni com aquell anunci pot fer comprar cap sabó, perquè és clar, no està pensat per a ells. I les campanyes per no tenir accidents estan pensades per als que ja vigilen, mentre que els que no vigilen són els que, no només no se les miren, sinó que, a vegades, fins i tot em fa por que no els produeixin l'efecte contrari, és a dir, que provoquin una mena d'excitació a aquells que precisament condueixen buscant el risc. Perquè hi ha gent que, clarament, juga amb el risc; és a dir, que no és que se li escapi el peu de l'accelerador, és que li agrada viure arriscadament.

És com fumar. Vostès saben que els metges són dels que fumen més i no és que no sàpiguem què fa el tabac. Però és que l'hàbit del fumar té ben poc a veure amb la consciència de la seva perillositat.

Ara mateix —però això ja és una qüestió que potser hauria de tractar al final, si tenim temps— estan fent un anunci en contra de les drogues que em sembla indignant. Es tracta d'un anunci que escarneix l'educació fonamentada en les bones maneres de fer. I llavors, una veu d'autoritat diu: «No tens res més per ensenyar als teus fills? No hi ha cap altra cosa que els puguis ensenyar?», volent dir: «Això de les bones maneres de fer, quina ximpleria, no?». La idea és fer creure que l'important són els grans principis i no les normes ordinàries de bona convivència. És una incitació a pensar que totes aquestes formes, totes aquestes convencions de què parlava Rafael Jorba són irrellevants. Segons l'anunci, l'important és educar la consciència. Doncs bé: aquest anunci és un model clar de la confusió dominant i que ens fa del tot inoperants en la lluita contra el civisme.

En definitiva, per a mi, l'educació cívica és fonamentalment una qüestió de bona organització social per a la convivència. No és una qüestió retòrica, no és una qüestió de valors en el sentit abstracte, sinó una qüestió de bona organització. Bona organització que no vol dir que els polítics ens organitzin la vida privada. Dic simplement que cal disposar de les condicions per fer possible una bona organització en la nostra vida personal, en la nostra vida familiar, en la nostra vida escolar, en la nostra vida en el treball..., maneres d'organitzar-nos en funció de les dificultats del nostre temps. Perquè, de fet, quan som incívics, el que expressem és precisament el caràcter desorganitzat de la nostra societat, el conflicte a què ens aboca una societat desorganitzada, i no pas “dolenta”.

A començaments de segle, els manuals d'urbanitat que ara alguns enyoren es van inventar perquè es produïen processos de creixement de les ciutats i la gent que venia de pagès no estava acostumada a la vida urbana. Els manuals de “urbanitat” eren per explicar com fer una vida “urbana”. I els primers manuals no eren gens moralistes, no deien el que era bo i el que era dolent, simplement deien: «Us heu de rentar les mans abans de seure a taula, és convenient banyar-se un cop a la setmana, és convenient anar per la vorera...». És a dir, eren normes per fer possible la vida en un marc urbà adreçat als que havien viscut sempre a pagès i, per tant, vivien segons uns altres marcs d'ordenació. Doncs bé: en la societat en què vivim, en pocs anys, s'han modificat enormement les regles de joc; és una societat molt més complicada, amb molta més propensió al conflicte, no només perquè estiguem desorganitzats, sinó perquè l'organització que exigeix la nostra societat és molt

més complexa, és molt més subtil, molt més fina i, naturalment, es presenten moltes més ocasions de desorganització. És, però, una societat enormement estructurada. No crec que es pugui dir, amb la ma al cor, que vivim en una societat desorganitzada, perquè és extraordinàriament organitzada. Però ho és tant, que és molt fàcil que es produeixin aquests conflictes organitzatius i que, en part, són inevitables.

Doncs bé: si el problema és d'organització, o millor dit, de com resoldre els casos de conflicte en una societat molt organitzada però propensa, amb la mateixa mesura, al caos, com hem de plantejar els problemes de civisme? En primer lloc, conseqüentment amb el que he dit, cal advertir que el problema de civisme no és un problema de bondat o maldat, no és un problema de bones o males persones. El món n'està ple de bones persones mal educades i incíviques; a veure si ho entenem això! Quan a mi em desperten a les quatre de la matinada una colla de xavals que passen pel carrer, jo ja sé que si vaig a parlar amb els seus pares, em diran: «Però si són bona canalla...» Oh, és clar! Fantàstics, segur! «Tenen un bon cor... Són tan trempats... Potser són voluntaris d'una ONG d'ajuda al Tercer Món i tot...». Sí, però m'han despertat a les quatre de la nit, i són uns mal educats. És a dir, la bondat no és suficient per viure en societat. Potser és suficient per anar al cel, però per viure en societat no n'hi ha prou. I els últims anys, l'escola i els sistemes educatius s'han proposat fer-nos bones persones més que no pas ben educats. Jo, francament, si fos professor, no m'hi encaparraria massa a fer bones persones, perquè, a més, és que hi ha un únic criteri per ser *bona persona* avui dia? Jo, prou feina he tingut a saber-ho a l'hora d'educar els meus fills. He mirat que fossin bones persones i m'han sortit com han sortit —bones persones, per cert— (*Rialles.*), però no exactament la mena de bones persones com jo volia, perquè són ells, perquè han fet la seva vida, perquè han tingut el seu criteri de bondat. Ara, d'allò que em puc sentir satisfet, és que són ben educats. Veuen? Això sí que ho he aconseguit, d'això n'estic content; són gent ben educada. Potser no són bones persones de la mateixa manera que jo havia concebut la bondat, però és clar, ells han de viure el seu món, que no és el meu, que ja és un món en retirada i el seu és un món que està en plena efervescència. I per tant, la meua manera de ser bona persona, potser fins i tot els faria nosa en les possibilitats de la vida en la societat en què es trobaran. Com la manera de ser bona persona del meu pare em va servir com a referència moral, d'una persona coherent, però coherent amb el seu temps i, per tant, ja vaig haver de buscar el meu propi criteri o, si volen, vaig haver d'acceptar el propi del meu temps.

Per tant, no estem discutint si la gent ha de ser bona gent. En el fons, tothom és bona persona, tothom, fins i tot els que fan disbarats. Ara, el problema no és aquest, el problema és com aconseguim una societat ben educada. I una

societat ben educada vol dir una societat que és capaç d'entendre que necessita normes que són arbitràries i, alhora, útils. Com deia Rafael Jorba, necessitem «convencions». És una societat, la nostra, que posa massa l'accent en les *conviccions*, i a mi em sembla que les conviccions no tenen gaire utilitat educativa: el que és important són les *convencions*. Una societat que accepti, que respecti les convencions, no cal que se les cregui. Les normes de trànsit, no cal que te les creguis, les has de complir, però no te les has pas de creure. No tenen un sentit moral, sinó una dimensió pràctica. Fins i tot, quan són absurdes des del punt de vista del teu interès individual. Quan estàs a mitja nit, esperant en un semàfor, i no passa ningú... Però, del que es tracta és d'acceptar algunes absurtitats subjectives per tal d'evitar mals majors objectius. Ara mateix tinc un nét que ha après —té dos anys— que no es pot passar amb el semàfor vermell i et fa aturar a tots els semàfors. I, a vegades, no passa ningú, però és clar, ell no et deixa passar si està vermell. Doncs és això. No li hem dit que els semàfors són bons, o que, com que tenim una consellera d'Interior que és molt bona persona i uns mossos que són simpàtics, s'ha de fer cas als semàfors. Sap que en vermell no es pot passar, en verd, sí, i ha d'aprendre a respectar aquesta convenció. I sap que li va la pell, que si no ho compleix, pot tenir algun problema. La paraula *convenció*, malgrat la seva mala fama, té un sentit especialment positiu. Tot i que socialment està molt mal vist ser una persona convencional, la paraula *convenció* vol dir «anar d'acord, anar plegats, fer el camí junts». La convenció és el que fa possible la vida social conjunta. En canvi, «convicció» ve de «convèncer» i aquesta de «guanyar», de «vèncer». I això és el que sol passar: els que tenen conviccions les volen imposar; en canvi, els que defensem les convencions, posem l'accent en el posar-nos d'acord, en l'anar plegats. I jo he de poder conviure amb el meu fill ni que pensi el contrari del que penso jo, ni que jo sigui de missa i el meu fill sigui un «menjacapellans», hem de poder dinar plegats el dia de Nadal i ser capaços de conviure segons unes convencions que facin possible que gent amb criteris dispars, amb valors morals relativament diversos, comparteixin una taula.

La segona idea —també l'ha avançat Rafael Jorba—, expressada de manera crua, si volen, és que l'educació, i l'educació cívica molt en particular, són el resultat d'una domesticació. Educar és domesticar. I *domesticar* és també una paraula molt bonica. *Domesticar* vol dir *fer de casa*. Quan algú domestica un animal l'entrena en l'espai familiar i en les regles domèstiques, i aconsegueix que aquest reconegui l'espai que ha de ser seu, és a dir, el fa de casa. *Domesticar* vol dir *fer de casa*. I tal com diu la guineu en *El petit príncep* de Saint Exupéry, per citar un autor que no és que sigui una autoritat en les ciències socials, però que en aquest cas com si ho fos, la domesticació depèn de dues coses: d'una que ha dit Rafael Jorba, que és de les regles, de les rutines, dels rituals; però

d'una altra, que és la que posa primer la guineu quan diu que: «Domesticar és crear lligams». És a dir, hom educa quan fa dues coses fonamentals: crea lligams amb la persona educada —lligams d'afecte, de fidelitat, de lleialtat—i, en segon lloc, quan aquesta lleialtat s'aprèn i s'expressa a través de convencions, de regles. Felicitar-nos per Nadal, dir-nos bon dia quan ens veiem al dematí o dir-nos bona nit quan anem a dormir, donar les gràcies, deixar passar i deixar seure, no cridar, anar a veure un dia a la setmana els avis... És a dir, parlem de tota una colla de convencions que, al capdavant, són les que omplen el nostre espai quotidià i el fan civilitzat, el fan entenedor, fan que sigui un espai cívica. I això és així en l'espai domèstic, però també en l'espai públic, en l'espai del treball, en el món escolar i en tots els terrenys; una sèrie de convencions que han d'anar canviant segons les circumstàncies, perquè és clar, les convencions expressen la seva època, i és possible que hi hagi convencions que perdin la seva virtut —*virtut* en el sentit de força—, que perdin la seva força reguladora. Segurament, ara, hi ha algunes convencions antigues que el que expressarien és un desordre, per exemple, en la relació entre home i dona, i per tant, són convencions que s'han de suprimir, perquè la nostra societat no vol mantenir aquelles desigualtats de dignitat entre home i dona. O quan jo era petit, havia vist que alguns néts, al seu avi, li feien l'amistat —un petó a la mà- i li parlaven de vostè, perquè la relació afectiva entre avis i néts era molt distant —entre pares també. De vegades, quan es diu: «És que, abans, els pares...». Abans, els pares estaven allà, lluny...; però entre els avis i els néts, en molts casos, era encara pitjor... no se'l podia molestar l'avi, se li feia l'amistat; ara no, ara volem que els néts ens facin una bona abraçada. Per tant, hem de canviar les convencions perquè s'adeqüin a les formes de relació social actuals; però, finalment, és substituir una convenció per una altra, una forma de relació per una altra.

Per tant, l'educació cívica és una domesticació. I, en conseqüència, què és l'incivisme? L'incivisme té dues arrels, dues causes: el desafecte, la desvinculació amb el grup social, i la confusió normativa. Si som incívics és per aquestes dues raons: perquè no estem ben domesticats, en el sentit que els fills no se senten prou vinculats amb els seus pares, que els alumnes no se senten vinculats amb la seva escola, que els ciutadans no se senten vinculats amb el seu municipi o amb el seu país; que no hi tenen un lligam afectiu, un lligam de lleialtat suficient. Aquest és la primera raó que explica la conducta incívica. No pels valors, sinó perquè no hem sabut crear, o perquè tenim dificultats per crear —perquè és difícil— aquests vincles emocionals, afectius, aquests lligams, aquest afecte entre el grup de què parlem i l'individu. I en segon lloc, la conducta incívica s'explica perquè els últims anys hem menyspreat el valor de les convencions i hem pensat que no eren necessàries. En realitat, no hem estat educats en el respecte de les convencions. Al contrari,

el llenguatge ordinari habitual, fins i tot en el món de l'educació, només sap posar de manifest el valor, per exemple, de l'espontaneïtat; però és clar, l'espontaneïtat és un desastre, des del punt de vista convivencial. No cal que els digui que conduint és gravíssim comportar-se espontàniament! Però també té conseqüències dramàtiques ser espontani en les relacions de parella, o en la relació amb el mestre... L'educació no pot portar a l'espontaneïtat: és un contrasentit. Ens eduquem precisament per domesticar els comportaments no previstos; se'ns educa per poder viure en societat, que vol dir aprendre quines són aquestes convencions, per evitar els malentesos i les confusions, per fer possible la comunicació i la convivència.

Per tant, l'educació cívica passa fonamentalment, no pel discurs retòric, sinó per l'establiment de lligams i de normes. Una gent que a la nit cremi papereres, és que realment té un problema d'afecte amb el lloc on viu. Perquè, a qui li agradaria tenir les papereres cremades? Quin plaer pot produir si no és per satisfer el ressentiment de qui no se sent estimat? Qui crema una paperera o un contenidor de brossa, ha de ser algú que no se sent socialment incorporat i que no ha trobat els mecanismes perquè sentir-se vinculat al món en què viu. És més, probablement els crema, i troba plaer a cremar-los, per expressar aquest disgust, aquesta manca d'afecte, és a dir, necessita manifestar aquesta agressió desafiant el grup al qual pertany. Que s'entengui que no estic justificant res, només intento comprendre què passa: ja he dit que és la meva feina. En el fons, costa molt d'entendre aquest tipus de comportaments, si no és com a expressió d'una patologia social, d'una manca de vinculació de l'individu amb el grup amb el qual han de conviure. I, en segon lloc, insisteixo també amb la confusió normativa, que ja no és una qüestió de vinculació, sinó de saber-la expressar adequadament. La gent diem ximpleries d'aquestes: «Sigues tu mateix», «Fes el que et surti de dins»... Déu nos en guard que la gent fes el que li sortís de dins! (*Rialles.*) Per favor, que no! I que no sigui ella mateixa! Que sigui el que li toqui ser en cada moment! És a dir, jo, ara estic fent una conferència, i suposo que vostès no esperen que jo "sigui jo mateix" ara!, cosa que en el meu cas tampoc no els sorprendria massa, perquè no seria gaire diferent de com em veuen. Però vull dir que, és clar, ara no em puc permetre el luxe de "ser com sóc", perquè, d'altra banda, no ho sé com sóc, en abstracte. O sóc pare de família i em toca fer bondat, o sóc conferenciant i em toca fer bondat, o... em toca fer bondat sempre. És a dir, comportar-me segons la convenció social del moment. I en els moments, per dir-ho així, més descontrolats de la meva existència, que no es pensin que són gaire apassionants (simplement vull dir, per exemple, el moment que em llevo al matí, amb pijama, escabellat i amb cara de son), no sé si sóc més autèntic perquè no em controlo tant; però la veritat, no els recomano que em vegin! (*Rialles.*) Prefereixo que em vegin ja un cop m'he despertat, m'he pentinat i

m'he vestit, i llavors trobo que sóc socialment més presentable; no només al carrer, a casa també, prefereixo que els fills no em vegin amb cara de son. I fins i tot en els moments de lleure, també són espais i temps d'una altíssima regulació social, a vegades més i tot que els temps més ordinaris. Només cal veure la gent jove fent cua per entrar a una discoteca per fer-se càrrec de fins a quin punt existeixen normes rigorosíssimes en el vestir i l'aparentar.

I vaig a l'última qüestió. De fet, aquesta conferència es titula "L'educació del civisme. De la retòrica dels valors a les virtuts", jo hauria posat a *la força de les virtuts*, però vaig pensar: potser, al Departament d'Interior, al final es queixaran. Però a mi em sembla que el problema, en definitiva, per resumir tot el que he dit, no és un problema abstracte de retòrica de valors, sinó que és fonamentalment una qüestió de virtuts. El problema és com fem aquesta societat més virtuosa; no amb més bona gent, que gairebé tothom ja és bona gent. El que necessitem és que, a més a més de ser bona gent, tingui un comportament virtuós. Ja he dit que els dos fonaments d'aquest comportament virtuós són: establir lligams —que no ho tenim fàcil, però tampoc és impossible— i en segon lloc, organitzar-nos millor, donar valor a les convencions, saber que les convencions són importants.

Per tant, per dir-ho així, jo crec que el civisme no es defensa demanant tolerància —i menys en aquesta casa, que és una casa poc donada a la tolerància, amb tota la raó... M'entén la consellera, eh?, vull dir que no... (*Rialles.*), no és cap mena de crítica el·líptica; no, no, al contrari, és un elogi, perquè a mi, la consellera m'ha fet un gran favor durant totes les últimes conferències, que ja en són unes quantes desenes, amb l'exemple de la "tolerància zero". I, a més a més, ara tenim la sort de poder demostrar que el que ha dit és efectiu, que després de molts anys de fer discursos sobre valors no havíem resolt res, i ara hem començat a resoldre algun dels problemes de trànsit que teníem. Parlo, doncs, d'aquelles virtuts que ens farien més cívics. Per exemple —ara els semblarà que fujo d'estudis, però em sembla que no—, saben quina és la virtut que en aquests moments ens faria una societat molt més cívica, molt més ben educada? La paciència. És ben fàcil veure fins a quin punt la impaciència és una de les principals fonts de mala educació i, per això és greu, molt generalitzada.

Com sigui, doncs, hauríem d'aconseguir una educació que ens entrenés per a la lentitud, per a la paciència. El cap se me'n va automàticament al món de la conducció, però ho podríem aplicar a qualsevol altre terreny. El que ens fa realment incívics és que som gent que no hem estat educats per tenir paciència. I res ens convida a tenir-ne; és a dir, també és veritat que tots els reclams publicitaris ens recomanen córrer. Tot recomana que corris. I el món

escolar ha perdut de vista, a força d'educar per a la pau, que era més important educar per a la paciència, és a dir, ensenyar a esperar. I això és una cosa que demana entrenament; no demana discurs moral, no pots dir: «És que la paciència és bona per això i per allò...». No, ni bona, ni dolenta, simplement és necessària per viure en comunitat. No tenir pressa, no córrer; però no només no córrer amb cotxe, sinó tenir temps per poder-te relacionar adequadament amb els altres.

Precisament, preparant la conferència, estava corregint les proves d'un llibre que publicarem —d'aquí a quinze dies espero que sigui a les llibreries—, de Michel Lacroix. Crec que amb Rafael Jorba compartim l'interès per la cultura francesa en general i pel món francòfon en particular, un món el coneixement del qual en aquests moments està en crisi. Aquest llibre que traduirem, extraordinari, que es diu *El culte de l'emoció*, fa una crítica profunda a aquesta societat del risc, de l'aventura, al viure aquesta mena de món de xoc, que és un món que, com diu Lacroix, «és un món emocionant, però que mata la sensibilitat». A les últimes pàgines, diu una cosa sobre la ciutadania, sobre les virtuts cíviqes, que m'ha semblat que podien ser una bona manera d'acabar la conferència. Com a mínim, si jo no m'he sabut explicar prou bé, aquest filòsof, que és intel·lectualment reconegut a França, segur que ho sabrà expressar millor. I Michel Lacroix, a l'hora d'explicar com caldria plantar cara a aquest món mal educat, a aquest món accelerat, d'emocions fortes i de gent que és incapaç de ser sensible amb la comunitat a la qual pertany, diu que hi ha dues virtuts —i, a més, fa servir aquesta paraula, i això em va agradar especialment— que són fonamentals en tota disponibilitat pedagògica positiva, fonamentals perquè sigui possible l'educació. Parla de la «disponibilitat». És a dir, no es pot educar ningú si la persona no està disponible, si no l'has acostumat a estar oberta, a ser curiosa. I parla també de la capacitat per a «l'admiració». Necessitem ciutadans capaços d'estar disponibles i de ser capaços d'admirar; d'admirar, evidentment, objectes valuosos.

Ell ho diu d'aquesta manera: «L'admiració hauria de tornar a ser la principal educadora de la nostra sensibilitat, i això reforçaria el vincle social, aquest lligam que és el que ens faria cíviqs. [...] Perquè el sentiment d'admiració fa créixer la ciutadania, ens fa ser més sociables i estar més units». Diu: «En què es basa la cohesió social? Es basa en un contracte entre individus lliures i iguals en drets, com van demostrar Hobbes i Rousseau; en un intercanvi de punts de vista capaç de solucionar conflictes, com va dir Habermas; en crear grans moments de concentració comunitària per expressar aquests sentiments...». Grans moments de concentració: un partit de futbol, una expansió patriòtica, una desfilada, un festival; aquests moments de fervor col·lectiu. I afegeix: «Però, per cimentar el vincle social, cal un quart element.

[...] Els individus han de poder vibrar per alguna cosa elevada, que els arrossegui a ells mateixos. I això és el paper que exerceix l'admiració». I acaba amb el següent pensament: «Una nació posseeix una ànima quan els individus conserven un pietós respecte per la seva terra...», podríem dir la seva ciutat, el seu barri, «per la seva història, el seu patrimoni, així com per les grans figures artístiques, literàries, polítiques, industrials o militars que honoren el seu passat. Aquest fervor, aquesta veneració compartida constitueixen el principi espiritual d'una nació. [...] Per això l'admiració hauria de tornar a ser la gran educadora de la nostra ciutadania, al mateix temps que de la nostra sensibilitat. Si el nostre poble vol conservar la seva identitat, si vol tenir futur, ha de restablir la cadena d'admiració que, com un fil invisible, lliga les generacions vivents amb les generacions desaparegudes».

Si m'ho deixen expressar amb tota llibertat, els diré que el problema del civisme és també, i fonamentalment, un problema de patriotisme. Tot i que, dir-ho així, demanaria tota una altra conferència per poder-ho justificar.